Ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Ψαλτικῆς Τέχνης: Ζαφείριος Ζαφειρόπουλος ὁ Σμυρναῖος

ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΛΙΓΑ ΟΣΑ ΓΝΩΡΙΖΟΥΜΕ, ὡς σήμερα, γιὰ τὸν Ζαφείριο Ζαφειρόπουλο· καὶ τὰ ὀφείλουμε, κυρίως, σὲ ὅσες εἰδήσεις παρέχει ὁ Γεώργιος Παπαδόπουλος στὰ γνωστὰ ἱστορικὰ σύγγράμματά του[1],

1. Βλ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Συμβολαί*, σ. 341 [: «*Ζαφείριος Ἀποστόλου Ζαφειρόπουλος, Πρωτοψάλτης ἐν τῷ ἐν Ἀθήναις ἱερῷ ναῷ τῆς ἁγίας Εἰρήνης, ἀνὴρ μουσικὸς καὶ μουσικολόγος, μαθητὴς ἐγένετο πρῶτον Γεωργίου τοῦ Κρητὸς καὶ εἶτα τῶν τριῶν διδασκάλων τῆς νέας μεθόδου ἐν τῇ πατριαρχικῇ Μουσικῇ Σχολῇ, ἐξ ἧς ἔλαβε καὶ δίπλωμα· ὁ Ζαφείριος εὐδοκίμως ἐδίδαξε τὴν μουσικὴν καὶ ἐν Ἀθήναις. Ἐμέλισεν ἕνα πολυέλεον εἰς ἦχον ἐναρμόνιον, δύο "Ἄξιόν ἐστιν" εἰς ἦχον Πλ. Α΄ καὶ Πλ. Β΄, χερουβικά, κοινωνικὰ καὶ τὴν δοξολογίαν τῆς ἐθνικῆς τελετῆς ἤτοι τὸν Κ΄ ψαλμὸν "Κύριε ἐν τῇ δυνάμει σου εὐφρανθήσεται ὁ βασιλεύς". Ἐξέδωκεν ἐν Ἀθήναις τὸ Ἀναστασιματάριον Πέτρου Λαμπαδαρίου τοῦ Πελοποννησίου, ἐδημοσίευσε δὲ (τῷ 1842) καὶ διατριβὴν περὶ Μουσικῆς κατὰ τοῦ Λεσβιακοῦ συστήματος. Ἀπέθανεν ἐν τῇ πρωτευούσῃ τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου τῷ 1851*»]. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἱστορικὴ ἐπισκόπησις*, σ. 209 [: «*Ζαφείριος Ἀποστόλου Ζαφειρόπουλος, πρωτοψάλτης ἐν τῷ ἐν Ἀθήναις ἱερῷ ναῷ τῆς ἁγίας Εἰρήνης, λόγιος μουσικός, μαθητὴς γενόμενος Γεωργίου τοῦ Κρητὸς καὶ εἶτα τῶν τριῶν διδασκάλων τῆς νέας μεθόδου ἐν τῇ Μουσικῇ Σχολῇ, ἐξ ἧς ἀποφοιτήσας ἔλαβε καὶ πτυχίον. Ἐξέδωκεν ἐν Ἀθήναις, ἔνθα εὐδοκίμως ἐπὶ μακρὸν ἐδίδαξε τὴν μουσικήν, τὸ Ἀναστασιματάριον Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου, ἐξέδωκε δὲ τῷ 1842 καὶ μελέτην κατὰ τοῦ Λεσβιακοῦ συστήματος "Ὁ Γεώργιος Λέσβιος καὶ τὸ Λέσβιον αὐτοῦ σύστημα". Ἐμέλισε διάφορα μαθήματα· ἀπέθανε δὲ ἐν Ἀθήναις τῷ 1851*»]. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Λεξικόν*, σσ. 88-89 [: «*Ζαφειρόπουλος Ζαφείριος Ἀποστόλου Πρωτοψάλτης ἐν τῷ ἐν Ἀθήναις ἱερῷ ναῷ τῆς ἁγίας Εἰρήνης, μαθητὴς ἐγένετο Γεωργίου τοῦ Κρητὸς καὶ τῶν τριῶν διδασκάλων Γρηγορίου, Χουρμουζίου καὶ Χρυσάνθου ἐν τῇ Γ΄ Πατριαρχικῇ Μουσικῇ Σχολῇ, ἐξ ἧς ἔλαβε καὶ δίπλωμα. Ὁ Ζαφείριος διωρίσθη διευθυντὴς καὶ καθηγητὴς τῆς ἐν Ἀθήναις τῇ 26 Ἰανουαρίου 1837 διὰ βασιλικοῦ διατάγματος τοῦ βασιλέως Ὄθωνος ἱδρυθείσης Μουσικῆς Σχολῆς τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως. Ἐμέλισεν ἕνα πολυέλεον εἰς ἦχον ἐναρμόνιον, δύο "Ἄξιόν ἐστιν" εἰς ἦχον πλ. Α΄ καὶ πλ. Β΄, χερουβικά, κοινωνικὰ καὶ τὴν δοξολογίαν τῆς Ἐθνικῆς ἑορτῆς (25 Μαρτίου) ἤτοι τὸν Κ΄ ψαλμὸν "Κύριε ἐν τῇ δυνάμει σου εὐφρανθήσεται ὁ βασιλεύς". Ἐξέδωκεν ἐν Ἀθήναις τὸ Ἀναστασιματάριον Πέτρου*

εἰδήσεις ποὺ ἀνακυκλώνονται καὶ σὲ νεότερα ὁμοειδῆ ἐγχειρίδια[2].

Ὡστόσο, ἡ σύγχρονη μουσικολογικὴ (καὶ ἡ παράλληλη ἱστορική) ἔρευνα ὁλονὲν καὶ περισσότερο διευρύνουν καὶ ἐμπλουτίζουν τὶς γνώσεις μας γύρω ἀπὸ τὶς ψαλτικὲς καὶ μουσικολογικὲς (ἀλλὰ καὶ γενικότερα τὶς κοινωνικές) δραστηριότητες τοῦ ἐν λόγῳ Ζαφειρίου. Ἔτσι, ἡ πολυσχιδὴς προσωπικότητά του (ὡς κωδικογράφου, μελοποιοῦ καὶ διδασκάλου, ὡς θεωρητικοῦ καὶ πρακτικοῦ θεράποντος τῆς ψαλτικῆς τέχνης[3]), ὅπως αὐτὴ ἀναπτύσσεται –μάλιστα– κατὰ μιὰν ἐξαιρετικὰ σημαντικὴ γιὰ τὴ διαμόρφωση τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους ἱστορικὴ περίοδο, προσεγγίζεται πλέον ἀκριβέστερα καὶ ἀποτιμᾶται στὶς λεπτομέρειές της.

Βέβαια, ἡ ἔρευνά μου γύρω ἀπὸ τὸν Ζαφείριο βρίσκεται ἀκόμη σὲ ἐξέλιξη, ἀλλὰ μὲ τὸ παρὸν κείμενο παρέχεται μιὰ καλὴ εὐκαιρία γιὰ προδρομικὴ κοινοποίησή της· βρίσκομαι μπροστὰ σὲ δύο πιθανὲς ἐπιλογές: νὰ χαράξω ἁπλῶς ἕνα ἀχνὸ περίγραμμα τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ζαφειρίου (συνεκτιμώντας καὶ ὅσα νεότερα στοιχεῖα ἔχουν ἐν τῷ μεταξὺ προκύψει ἀπὸ τὴ σχετικὴ ἔρευνα) ἢ νὰ ἐπικεντρώσω τὸ ἐνδιαφέρον μου σὲ ὁρισμένες (πολὺ ἐνδιαφέρουσες, κατὰ τὴν προσωπική μου ἐκτίμηση) γενικότερου χαρακτῆρα παρατηρήσεις, ἀναδυόμενες ἀπὸ τὰ βιοεργογρα-

---

Λαμπαδαρίου τοῦ Πελοποννησίου, ἐδημοσίευσε καὶ διατριβὴν περὶ Μουσικῆς κατὰ τοῦ Λεσβιακοῦ συστήματος ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν "Ὁ Γεώργιος Λέσβιος καὶ τὸ Λέσβιον αὐτοῦ σύστημα ὑπὸ Ζ. Ζαφειροπούλου, διδασκάλου τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, ἐν Ἀθήναις 1842". Ἀπέθανεν ἐν Ἀθήναις τῷ 1851»].

2. Βλ. γιὰ παράδειγμα: ΤΟΛΙΚΑ, *Λεξικό*, σ. 126 [: «*Ζαφειρόπουλος, Ζαφείριος Ἀποστόλου (;-1851). Πρωτοψάλτης στὸν Ἱ. Ναὸ τῆς Ἁγίας Εἰρήνης Ἀθηνῶν, μαθητὴς τοῦ Γεωργίου Κρητὸς καὶ στὴ συνέχεια τῶν Γρηγορίου Λευΐτου, Χρυσάνθου Προύσσης καὶ Χουρμουζίου τοῦ Χαρτοφύλακος, στὴν Πατριαρχικὴ Μουσικὴ Σχολὴ Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ ὅπου ἔλαβε πτυχίο. Ἔγραψε "Ἄξιόν ἐστιν" (ἦχοι Πλάγιος Α΄ καὶ Πλάγιος Β), χερουβικὰ σὲ ἀρκετοὺς ἤχους, τὴ Δοξολογία τῆς Ἐθνικῆς Ἑορτῆς "Κύριε ἐν τῇ δυνάμει σου εὐφρανθήσεται ὁ βασιλεὺς" καὶ πολλὰ μαθήματα. Δίδαξε στὸ Διδασκαλεῖο Ἀθηνῶν*»]. ΟΙΚΟΝΟΜΟΪ, *Βυζαντινὴ Ἐκκλησιαστικὴ Μουσικὴ* Β΄, σ. 366 [: «*Ζαφειρόπουλος Ζαφείριος († 1851). Πρωτοψάλτης τοῦ Ἱ. Μητροπολιτικοῦ Ναοῦ Ἀθηνῶν καὶ ἐμβριθὴς μουσικός. Ὑπῆρξε μαθητὴς Γεωργ. Κρητὸς καὶ τῶν τριῶν διδασκάλων στὴν Πατριαρχικὴ Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολή. Δίδαξε τὴ Μουσικὴ στὴν Ἀθήνα. Μελοποίησε πολλὰ μαθήματα. Ἐξέδωσε τὸ "Ἀναστασιματάριον" τοῦ Π. Πελοποννησίου καὶ τὸ 1842 δημοσίευσε διατριβὴ περὶ Μουσικῆς καὶ ἐναντίον τοῦ Λεσβίου συστήματος*»].

3. Ἕνας πρωτόλειος πίνακας, ὅπου ἀποτυπώνονται πτυχὲς αὐτοῦ τοῦ ἔργου τοῦ Ζαφειρίου Ζαφειρόπουλου, παρατίθεται, σὲ εἰδικὸ Παράρτημα, στὸ τέλος τοῦ παρόντος κειμένου. Γιὰ τὸν ἴδιο γενικὰ πρβλ. καὶ ΧΑΛΔΑΙΑΚΗ, Ζαφείριος Ζαφειρόπουλος.

φικά του δεδομένα; Φρονῶ ὅτι τὸ βραχὺ πλαίσιο τοῦ παρόντος κειμένου μεροληπτεῖ ὑπὲρ τῆς δεύτερης ἐπιλογῆς [ἄλλωστε εἶναι ἀναμφίβολα προτιμότερη ἡ ὁλοκληρωμένη κοινολόγηση τῆς πρώτης, σὲ μελλοντικὴ εἰδικὴ μονογραφία, ὅπου θὰ δημοσιευθεῖ καὶ τὸ σύνολο τῶν ἐντοπισθέντων μελοποιημάτων τοῦ Ζαφειρίου]. Ἀναφέρονται, ἔτσι, στὴ συνέχεια, τὰ ἀκόλουθα τέσσερα σημεῖα:

1. Οἱ κοινωνικὲς καὶ μουσικὲς καταβολές του

Ὁ Ζαφείριος ὑπῆρξε γιὸς τοῦ Ἀποστόλη Ζαφειρόπουλου τοῦ Πελοποννήσιου[4]. Πρόκειται γιὰ γνωστὸ στὴ μουσικολογικὴ ἔρευνα «*πρωτοψάλτη τῆς τῶν Σμυρναίων Ἐκκλησίας*»[5]· ὁ Γεώργιος Παπαδόπουλος σημειώνει ὅτι χρημάτισε ἐπὶ τριακονταετία (1782-1812) πρωτοψάλτης τοῦ ἱ. ναοῦ ἁγίου Γεωργίου Σμύρνης[6]. Ὁ ἴδιος φέρεται καὶ ὡς συνθέτης ἑνὸς χερουβικοῦ καὶ ἑνὸς κοινωνικοῦ τῆς θείας Λειτουργίας τῶν Προηγιασμένων Τιμίων Δώρων[7]. Μέχρι σήμερα, πάντως, γνωρίζεται κυρίως ὡς γραφέ-

---

4. Γιὰ κάποιες πρωτογενεῖς πληροφορίες σχετικὰ μὲ τὸν Ἀποστόλη Ζαφειρόπουλο βλ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Λεξικόν*, σ. 88 [: «*Ζαφειρόπουλος Ἀπόστολος διακεκριμένος μουσικοδιδάσκαλος τῆς ΙΗ΄ ἑκατονταετηρίδος, καταγόμενος ἐκ Πελοποννήσου. Ἐπὶ τριακονταετίαν διετέλεσε Πρωτοψάλτης ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου Γεωργίου Σμύρνης (1782-1812), ἔγραψε δὲ τῷ 1797 βιβλίον ἐπιγραφόμενον "Ἀνθολογία σὺν Θεῷ ἁγίῳ περιέχουσα κ.τ.λ." Τὸ χειρόγραφον ἐκ φύλλων 288 εἶναι τὸ αὐτόγραφον τοῦ συγγραφέως καὶ εὕρηται ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Βουλῆς [...] Ὁ Ἀποστ. Ζαφειρόπουλος ὑπῆρξε πατὴρ καὶ διδάσκαλος ἐν τῇ μουσικῇ τοῦ Ζαφ. Ζαφειροπούλου*»].

5. Βλ. ΧΑΤΖΗΓΙΑΚΟΥΜΗ, *Χειρόγραφα*, σ. 51. ΧΑΤΖΗΓΙΑΚΟΥΜΗ, *Ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ τοῦ ἑλληνισμοῦ μετὰ τὴν ἅλωση*, σ. 89.

6. Βλ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *ὅ.π.*

7. Τὸ χερουβικό (*Νῦν αἱ δυνάμεις*), μελοποιημένο σὲ ἦχο πρῶτο, ἐντοπίζεται στοὺς κώδικες: Λειμῶνος 248 (Ἀνθολογία ἔτους 1770-1790), σὲ «*μικρὸ μονόφυλλο ἐπικολλημένο στὸ τελευταῖο ἐξώφυλλο, στὸ ὁποῖο εἶναι καταγεγραμμένο ἕνα τμῆμα, κατὰ τὸ πρὸ τοῦ Χρυσάνθου γραφικὸ σύστημα, ἀπὸ τὸ Νῦν αἱ δυνάμεις ἦχ. α΄ τετράφωνος μὲ τὴν ἔνδειξη σύνθεσις κὺρ ἀποστόλη ζαφυρόπουλου πελοπονισίου*» [βλ. ΧΑΤΖΗΓΙΑΚΟΥΜΗ, *Μουσικὰ χειρόγραφα Τουρκοκρατίας*, σ. 169], Ἁγίας 14 (Ἀνθολογία, τέλη 18ου αἰ., χφ. Σταυράκη), φφ. 175r-176r [: *Εἰς τὴν Λειτουργίαν τῶν Προηγιασμένων, Ἀποστόλη Ζαφειροπούλου Πελοποννησίου· ἦχος α΄ τετράφωνος Νῦν αἱ δυνάμεις*], Διονυσίου 739 (Ἀνθολογία, τέλη 18ου-ἀρχὲς 19ου αἰ.), φ. 38r-v [: *Ἀποστόλου Ζαφειροπούλου· ἦχος α΄ τετράφωνος Νῦν αἱ δυνάμεις*] καὶ Παντελεήμονος 977 (Ἀνθολογία, ἔτους 1815-1820), φ. 357r-v[: *Ἀποστόλου Ζαφειροπούλου· ἦχος α΄ τετράφωνος Νῦν αἱ δυνάμεις*]. Στοὺς τρεῖς

ας τριῶν χειρογράφων, γραμμένων κατὰ τὰ ἔτη 1786-1797[8]· πρόκειται γιὰ τοὺς κώδικες *Βατοπαιδίου 1410* (τοῦ ἔτους 1786: Ἀναστασιματάριο Χρυσάφη τοῦ νέου)[9], *Βατοπαιδίου 1397* (τοῦ ἔτους 1795: Ἀναστασιματάριο Χρυσάφη τοῦ νέου – Ἀνθολογία – Εἱρμολόγιο)[10] καὶ *Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς 171* (τοῦ ἔτους 1797: Ἀνθολογία)[11]. Πρόσφατα μοῦ ὑπεδείχθη (ἀπὸ τὸν συνάδελφο Γιῶργο Κωνσταντίνου, ποὺ τὸν εὐχαριστῶ κι ἀπὸ ἐδῶ) ἕνας ἀκόμη ἰδιόγραφος τοῦ Ἀποστόλη κώδικας (ἀποκείμενος σὲ ἰδιωτικὴ συλλογή), μιὰ Ἀνθολογία γραμμένη κατὰ τὸ ἔτος 1799[12]·

τελευταίους κώδικες ἀνθολογεῖται (συναπτῶς πρὸς τὸν παραπάνω χερουβικὸ ὕμνο) καὶ τὸ ἀντίστοιχο κοινωνικὸ τῆς θείας Λειτουργίας τῶν Προηγιασμένων (*Γεύσασθε καὶ ἴδετε*), μελοποιημένο σὲ ἦχο τέταρτο· βλ. συγκεκριμένα: Ἁγίας 14, φφ. 176ʳ-177ᵛ [: *Τοῦ αὐτοῦ κὺρ Ἀποστολάκη· ἦχος δ΄ Γεύσασθε καὶ ἴδετε*], Διονυσίου 739, φφ. 38ᵛ-39ᵛ [: *Τοῦ αὐτοῦ· ἦχος δ΄ Γεύσασθε καὶ ἴδετε*] καὶ Παντελεήμονος 977, φ. 357ᵛ-359ʳ [: *Τοῦ αὐτοῦ· ἦχος δ΄ Γεύσασθε καὶ ἴδετε*]. Εἰδικότερα γιὰ τὸ παραπάνω μνημονευθὲν χερουβικὸ πρβλ. καὶ ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΗ, *Παραλειπόμενα περὶ τοῦ Χερουβικοῦ Ὕμνου*, σ. 127.

8. Βλ. ΧΑΤΖΗΓΙΑΚΟΥΜΗ, *Χειρόγραφα*, σσ. 51, 98 (ὑποσημ. 292), 211, 212. ΧΑΤΖΗΓΙΑΚΟΥΜΗ, *Ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ τοῦ ἑλληνισμοῦ μετὰ τὴν ἅλωση*, σσ. 89 καὶ 158 (ὑποσημ. 292).

9. Πρβλ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ-ΑΡΚΑΔΙΟΥ, *Κατάλογος*, σ. 224 [ἀντιγράφω (ὀρθογραφημένο) ἀπὸ τὸν συγκεκριμένο κατάλογο τὸ (γραμμένο στὸ τέλος τοῦ χειρογράφου) κωδικογραφικὸ σημείωμα: *Ἐτελειώθη καὶ τόδε σὺν τοῖς ἄλλοις παρ' ἐμοῦ Ἀποστόλη Ζαφειροπούλου Πελοποννησίου, ἐν ἔτει ͵αψπ΄, μηνὸς Μαρτίου δ΄, ἡμέρᾳ δ΄, ἐν Σμύρνῃ*].

10. *Αὐτόθι*, σ. 222 [καὶ πάλι ἀντιγράφω (ὀρθογραφημένο) ἀπὸ τὸν συγκεκριμένο κατάλογο τὸ (γραμμένο στὸ τέλος τοῦ χειρογράφου) κωδικογραφικὸ σημείωμα: *Εἴληφε τέλος ἡ παροῦσα βίβλος ἐν ἔτει ἀπὸ Χριστοῦ ͵αψε΄, μηνὸς Νοεμβρίου β΄, διὰ χειρὸς ἐμοῦ τοῦ εὐτελοῦς καὶ ἁμαθοῦς Ἀποστόλου Ζαφειροπούλου Πελοποννησίου καὶ ἱεροψάλτου, Σμύρνῃ τἀνῦν ὑπάρχοντος, διὰ δαπάνης δὲ Ἀναγνώστου Πατριναίου...*].

11. Πρβλ. ΛΑΜΠΡΟΥ, Κώδικες τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς, σ. 474. Ὁ Λάμπρος μεταφέρει τὴν ἐπιγραφὴ καὶ τὸν κολοφῶνα τοῦ χειρογράφου (γραμμένο στὸ φ. 288ʳ), τὰ ὁποῖα καὶ ἐπίσης ἀντιγράφω (ὀρθογραφημένα) στὴ συνέχεια: *Ἀνθολογία, σὺν Θεῷ ἁγίῳ περιέχουσα πολλά τινα ἀναγκαῖα τῇ ἐκκλησιαστικῇ ἀκολουθίᾳ, ποιήματα διαφόρων ποιητῶν, παλαιῶν τε καὶ νέων, συλλεχθέντα καὶ μετὰ πλείστης ἐπιμελείας συγγραφέντα παρ' ἐμοῦ τοῦ εὐτελοῦς Ἀποστόλου Ζαφειροπούλου Πελοποννησίου καὶ ἱεροψάλτου τῆς τῶν Σμυρναίων Ἐκκλησίας – Εἴληφε τέλος ἡ παροῦσα ἀσματομελλίρυτος βίβλος, ἐν ἔτει ἀπὸ Χριστοῦ ͵αψζ^ω, μηνὸς Δεκεμβρίου κγ^η, διὰ χειρὸς ἐμοῦ τοῦ ἁμαρτωλοῦ τε καὶ ἀμαθοῦς Ἀποστόλη Ζαφειροπούλου τοῦ Πελοποννησίου καὶ ἱεροψάλτου, τἀνῦν ἐν Σμύρνῃ ὑπάρχοντος, διὰ δαπάνης δὲ τοῦ τιμιωτάτου κυροῦ Ἀναγνώστου Πατριναίου, υἱοῦ τοῦ ποτε παπᾶ κὺρ Ἰωάννου Νηπεροπούλου...*

12. Ὁ κολοφώνας τοῦ κώδικα, καταγεγραμμένος στὸ φ. 325ʳ, ἔχει ὡς ἑξῆς: *Τέρμα εἴληφεν ἡ παροῦσα ἀσματικὴ Ἀνθολογία, κατὰ τὸ ͵αψθ΄ ἔτος ἐν μηνὸς Ὀκτωμβρίου*

ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ κώδικα (καταχωρισμένη στὸ φ. 25ᵛ) εἶναι ἐνδιαφέρουσα καὶ ἐνημερωτική:

Ἀνθολογία σὺν Θεῷ ἁγίῳ περιέχουσα πολλά τινα ἀναγκαῖα τῇ ἐκκλησιαστικῇ ἀκολουθίᾳ, ποιήματα διαφόρων ποιητῶν, παλαιῶν τε καὶ νέων, συλλεχθέντα καὶ μετ' ἐπιμελείας συγγραφέντα παρ' ἐμοῦ τοῦ εὐτελοῦς Ἀποστόλη Ζαφειροπούλου Πελοποννησίου, ἐκ Τριπολιτζᾶς, τανῦν δὲ ἱεροψάλτου τῆς τῶν Σμυρναίων Ἐκκλησίας, αὕτη ἀρχομένη ἀπὸ τὸ Μακάριος ἀνὴρ καὶ προβαίνουσα μὲ τάξιν ἀκριβεστάτην, δι' ὅλων ἐκείνων ὅσα ἀπαιτοῦνται εἰς μίαν μικρὰν Παπαδικήν, τελευτᾶ εἰς τὴν σύνθεσιν μερικῶν καλοφωνικῶν εἱρμῶν. Δέξασθε λοιπὸν εὐγνωμόνως ὦ φιλόμουσοι τὸν κόπον τοῦτον, τὸν ὁποῖον ἀνεδέχθην καὶ διὰ τέρψιν καὶ δι' ὠφέλειαν ὑμετέραν[13].

Κοντολογίς, ὁ πατέρας τοῦ Ζαφειρίου φαίνεται λόγιος καὶ καλλιεργημένος, πέρα ἀπὸ μουσικώτατος, ἄντρας· βάσιμα ὑποθέτω ὅτι γεννήθηκε γύρω στὰ μέσα τοῦ 18ου αἰώνα στὴν Τρίπολη καὶ πέρασε (προεπαναστατικά) στὴν Σμύρνη ὅπου (ἀπὸ τὴν τελευταία εἰκοσαετία τοῦ 18ου αἰώνα καὶ ἐφεξῆς) δραστηριοποιήθηκε μουσικά. Στὴν Σμύρνη πρέπει ἀναμφίβολα νὰ γεννήθηκε καὶ ὁ Ζαφείριος (κάπου μέσα στὴν τελευταία δεκαπενταετία τοῦ 18ου αἰώνα), ὅπου –καὶ κυρίως– σπούδασε (μαρτυρεῖται ὅτι «*ἐξεπαιδεύθη δημοσίᾳ δαπάνῃ*» στὴν περίφημη σχολὴ τῶν Κυδωνιῶν, χρηματίσας μαθητὴς Γεωργίου τοῦ Κρητός[14]), ἀλλὰ καὶ ἐργάστηκε ἀρχικά (ἀπὸ τὸ ἔτος 1817 γνωρίζουμε ὅτι «*προσελήφθη ὡς μουσικοδιδάσκαλος [...] ἐπὶ ἁδρᾷ μισθοδοσίᾳ*» στὴν ἴδια σχολή[15]), ἐπιδείξας ἀξιοσημείω-

---

ιβ', παρ' ἐμοῦ Ἀποστόλου Ζαφειροπούλου Πελοποννησίου, τανῦν ψάλλοντος ἐν τῇ τῶν Σμυρναίων Ἐκκλησίᾳ, δαπάνῃ τοῦ τιμιωτάτου κυρίου Ἰωάννου Λάσκαρι ἐκ τῆς νήσου Θερμίων. Τῷ δὲ τῶν ἀγαθῶν συντελεστῇ μόνῳ σοφῷ Θεῷ δόξα τε καὶ αἶνος εἰς τοὺς αἰῶνας:- Βλ. καὶ σχετικὸ πανομοιότυπο (ΕΙΚΟΝΑ 1), στὸ τέλος τοῦ παρόντος κειμένου.

13. Βλ. καὶ σχετικὸ πανομοιότυπο (ΕΙΚΟΝΑ 2), στὸ τέλος τοῦ παρόντος κειμένου. Ἀπὸ τὸν συγκεκριμένο κώδικα παρατίθενται, ἐπίσης στὸ τέλος τοῦ παρόντος κειμένου, δύο ἀκόμη πανομοιότυπα· ἡ ἀρχὴ τῆς περιεχομένης σ' αὐτὸν προθεωρίας (φ. 15ʳ· ΕΙΚΟΝΑ 3) καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ὕλης τῆς Ἀνθολογίας (φ. 26ʳ· ΕΙΚΟΝΑ 4).

14. Βλ. τὴ σχετικὴ ἐπισήμανση, μὲ τὴν ἁρμόδια βιβλιογραφία, στὸ ΧΑΛΔΑΙΑΚΗ, *Ὕδρα*, σ. 213, ὑποσημ. 45. Γιὰ τὴν πλέον πρόσφατη εἰδικὴ ἀναφορὰ στὸν ἐξονομασθέντα Γεώργιο τὸν Κρῆτα (μὲ μνεία καὶ τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας) βλ. WANEK, *Studien*, p. 95.

15. Βλ. ΧΑΛΔΑΙΑΚΗ, *ὅ.π.* Σ' αὐτὸ τὸ μεσοδιάστημα, ἀνάμεσα στὴν ἀρχική του μαθητεία στὴ σχολὴ τῶν Κυδωνιῶν, κοντὰ στὸν Γεώργιο τὸν Κρῆτα, καὶ στὴν (ἀπὸ

τη μουσικὴ δραστηριότητα. Ἐγκατέλειψε, πρόσφυγας, τὴν Σμύρνη (μετὰ τὴν καταστροφή) καὶ (ὅπως πολλοὶ ἄλλοι μικρασιάτες πρόσφυγες) ἐγκαταστάθηκε στὴν Αἴγινα, ὅπου ἐπίσης (καθὼς καὶ στὴν εὐρύτερη περιοχὴ τοῦ Ἀργοσαρωνικοῦ) ἀνέπτυξε ἀξιόλογη διδακτικὴ δραστηριότητα, εἴτε ἰδιωτικά, εἴτε στὸ πλαίσιο λειτουργίας τοῦ ἐκεῖ Ὀρφανοτροφείου[16]. Ἐδῶ ὅμως θὰ ἐπιμείνω ἰδιαίτερα [ὡς δεύτερο σημεῖο τοῦ ἐπιχειρούμενου σχολιασμοῦ μου] στὴν ψαλτικὴ θητεία του, ὅπως αὐτὴ μᾶς γνωστοποιεῖται ἀπὸ τὴν περίοδο τῆς παραμονῆς του στὸ Ναύπλιο:

τοῦ ἔτους 1817 καὶ ἑξῆς) ἀνάληψη τῶν διδακτικῶν του καθηκόντων στὴν ἴδια σχολή, πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ καὶ ἡ μαρτυρημένη [πρβλ. ὅσα σημειώνονται παραπάνω, στὶς ὑποσημ. 1-2, ἀλλὰ καὶ στὴ συνέχεια, στὴν ὑποσημ. 16] μαθητεία του στοὺς τρεῖς διδασκάλους, στὴν (ἀπὸ τοῦ ἔτους 1815 λειτουργήσασα στὴν Κωνσταντινούπολη) Πατριαρχικὴ Μουσικὴ Σχολή. [Γιὰ τὴ συγκεκριμένη Μουσικὴ Σχολὴ βλ. ἐνδεικτικά: ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Συμβολαί*, σσ. 373-375. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἱστορικὴ ἐπισκόπησις*, σσ. 232-233. ΣΤΑΘΗ, Διακήρυξις, σσ. 26-29. ΑΛΥΓΙΖΑΚΗ, Ἡ συμβολὴ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου στὴν ἔρευνα καὶ τὴ διδασκαλία τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς, σσ. 30, 38-39. ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ παιδεία*, σσ. 175-179, 362-367].

16. Βλ. ΧΩΡΑ, *Μουσικὴ παιδεία καὶ ζωὴ στὸ Ναύπλιο*, σσ. 23-24 [: *«Ὁ Ζαφειρόπουλος, γνωστὸς καὶ ὡς "Ζαφείριος ὁ Σμυρναῖος", εἶχεν ἀποφοιτήσει τῆς Πατριαρχικῆς Μουσικῆς Σχολῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ εἶχε διδάξει στὸ Ἀϊβαλῆ τῆς Σμύρνης, ἀπὸ δὲ τὸ 1826 κατέφυγε μὲ ἄλλους Μικρασιᾶτες στὴν Αἴγινα, ὅπως πολλοὶ τότε ἄφησαν τὰ τουρκοκρατούμενα μέρη γιὰ νὰ ἐγκατασταθοῦν στὴν ἐλευθέρα Ἑλλάδα. Ἐδῶ διωρίσθη ὁ Ζαφειρόπουλος μουσικοδιδάσκαλος τῶν παιδιῶν τοῦ Ὀρφανοτροφείου, ποὺ συνέστησε ὁ Καποδίστριας γιὰ νὰ περιμαζέψη τὰ ὀρφανὰ τοῦ πολέμου καὶ νὰ ἐξασφαλίση ἐκεῖ τὴν μόρφωση καὶ τὴν ἀγωγή τους. Ἦταν μάλιστα παράλληλα στὴν Αἴγινα μουσικοδιδάσκαλος, ἀλλ' αὐτὸς τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς, ὁ Ἀθανάσιος Ἀβραμιάδης, ἐνῶ ὁ περίφημος Γεώργιος ὁ Λέσβιος, εἰσηγητὴς τοῦ ὁμωνύμου συστήματος γραφῆς τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς, διωρίσθη, ἀπὸ τοὺς πρώτους μῆνες τοῦ 1828 πρῶτος μουσικοδιδάσκαλος τοῦ πρώτου Σχολείου Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς, ποὺ ἱδρύθη στὴν Αἴγινα μὲ διάταγμα τοῦ Καποδίστρια. Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ κυβερνήτη (1831) καὶ ἀπὸ τὰ προβλήματα, ποὺ ἀνέκυψαν στὴ συνέχεια μεταξὺ Ἐφορευτικῆς Ἐπιτροπῆς, καθηγητῶν καὶ μαθητῶν καὶ τὰ ὁποῖα τελικὰ ὁδήγησαν στὸ κλείσιμο τοῦ Ὀρφανοτροφείου, ὁ Ζαφειρόπουλος ὑπέβαλε τὴν παραίτησή του καὶ ἐπροτίμησε τὸ Ναύπλιον»*]. Σχετικὰ μὲ τὴ συγκεκριμένη σχολὴ ψαλτικῆς τῆς Αἴγινας βλ. ΧΑΛΔΑΙΑΚΗ, Σχολὴ ψαλτικῆς στὴν Αἴγινα, σσ. 99-102 (ὅπου ἐπισημαίνεται καὶ ἡ ἀρμόδια βιβλιογραφία). Γιὰ τοὺς μαθητὲς τοῦ Ζαφείριου Ζαφειρόπουλου γίνεται εἰδικότερος λόγος στὴ συνέχεια· γιὰ μιὰ πρώτη ἀναφορὰ στὸ θέμα πρβλ. ΧΑΛΔΑΙΑΚΗ, *Ὕδρα*, σσ. 212-213 (ὑποσημ. 45) καὶ 249.

2. Ἡ ψαλτικὴ θητεία του στὸ Ναύπλιο

Ὁ Ζαφείριος ἐντοπίζεται στὸ Ναύπλιο τὴν περίοδο μετὰ τὴ δολοφονία τοῦ Καποδίστρια (1831), ὅπου «*τὸν συναντοῦμε πρωτοψάλτη "εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῶν ἐν Ναυπλίῳ ἐκκλησιῶν", δηλαδὴ τὸν μητροπολιτικὸν Ἱερὸν Ναὸν Ἁγίου Γεωργίου*»[17]. Χάρις σὲ παλαιότερη (πρωτογενῆ) ἔρευνα τοῦ μακαριστοῦ Γεωργίου Χώρα[18], γνωρίζουμε ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες γιὰ τὴν ἐκεῖ ψαλτικὴ θητεία του. Διηγοῦμαι ἕνα μόνον περιστατικό[19]:

❖ Ἀπὸ ἀναφορὰ τοῦ Ζαφειρίου (ἀπὸ 30ης Νοεμβρίου 1832), «*μαθαίνομε ὅτι [...] ἀντιμετώπιζε στὸ Ναύπλιον οἰκονομικὰ και πρόσθετα δυσάρεστα οἰκογενειακὰ προβλήματα. Γι' αὐτὸ ἐζήτησε αὔξηση τοῦ μισθοῦ του, ἀλλὰ προσέκρουσε στὴν ἀρνητικὴ διάθεση τῶν ἐπιτρόπων τοῦ ναοῦ, ποὺ ἔφθασαν μέχρι καὶ νὰ τὸν παραιτήσουν*». Ἄλλη, ὅμως, ἀναφορὰ (τῆς 30ης Δεκεμβρίου 1832) δείχνει ὅτι τοῦ συμπαραστάθηκαν «*διάφοροι ἐκ τῶν ἐπισημοτέρων κατοίκων τοῦ Ναυπλίου μὲ συγκεκριμένην πρότασιν: "ἀφοῦ ἡ ἐκκλησία ἀδυνατῆ, νὰ διορισθῆ ὁ Ζαφειρόπουλος ἐπίσημος κρατικὸς μουσικοδιδάσκαλος, πληρωνόμενος ἀπὸ τὸ Κρατικὸν Ταμεῖον"*». Εὐήκοον οὖς πρὸς τὴ συγκεκριμένη πρόταση ἔτειναν τόσο ὁ τότε ἐκκλησιαστικὸς τοποτηρητὴς Ναυπλίου καὶ Ἄργους, ὁ Δαμαλῶν Ἰωνᾶς (ποὺ «*συνηγόρησε ὑπὲρ τοῦ Ζαφειροπούλου μὲ χωριστὸ ἔγγραφό του πρὸς τὸν Ὑπουργόν*»), ὅσο βέβαια καὶ ὁ ἴδιος ὁ τότε Ὑπουργὸς Παιδείας, Ἰακωβάκης Ρίζος-Νερουλός· ὁ τελευταῖος ὄχι μόνον ἀποδέχθηκε τὴν πρόταση, ἀλλὰ εἰσηγήθηκε νὰ ἐπαναπροσληφθεῖ ὁ Ζαφειρόπουλος «*μὲ ἀνάλογον μισθόν, χορηγούμενον ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν, δημόσιος τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς διδάσκαλος εἰς τὴν καθέδραν τῆς Κυβερνήσεως, ὑποχρεούμενος νὰ διδάσκῃ τὴν τέχνην ταύτην ἀμισθὶ εἰς τοὺς καλλιφωνοτέρους τῶν μαθητῶν τοῦ ἐνταῦθα ἀλληλοδιδακτικοῦ σχολείου καὶ ἄλλους ὅσοι ἔχουν ἔφεσιν καὶ διάθεσιν πρὸς τὸ ἐπάγγελμα τοῦτο, ὑποχρεούμενος ὅμως καὶ αὐτοὺς νὰ συγχορο-*

---

17. Βλ. ΧΩΡΑ, *ὅ.π.*, σ. 24.

18. *Αὐτόθι*· ποικίλες πληροφορίες γιὰ τὸν Ζαφείριο Ζαφειρόπουλο καταγράφονται στὶς σσ. 23-30 καὶ 141 (ὑποσημ. 36-46) τῆς συγκεκριμένης μελέτης.

19. Ὅσα περιγράφονται στὴ συνέχεια λαμβάνονται ἀπὸ τὶς σσ. 24-25 τῆς μνημονευθείσας ἐργασίας τοῦ ΧΩΡΑ.

στατοῦν μετ' αὐτοῦ εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ὅπου θέλει ἐκτελεῖ συγχρόνως καὶ τὰ χρέη τοῦ πρωτοψάλτου. Τὸν δὲ μισθόν, τὸν ὁποῖον ἐλάμβανεν ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν νὰ προσκληθοῦν παρὰ τῆς Γραμματείας ταύτης οἱ Ἐπίτροποι νὰ τὸν δίδουν εἰς τὸν ἀριστερὸν ψάλτην, πρὸς ἀποφυγὴν τῶν κακοφωνιῶν καὶ χασμωδιῶν, αἱ ὁποῖαι χωρὶς τούτου δὲν θέλουν λείψει ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν». Τὰ μέλη τῆς Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς (Ἀνδρέας Ζαΐμης, Ἰωάννης Κωλέττης καὶ Ἀνδρέας Μεταξᾶς) ἀποδέχτηκαν –φυσικά– τὴν ὑπουργικὴ εἰσήγηση, σημειώνοντας πάνω στὸ σχετικὸ ἔγγραφο: *«Ἐγκρίνει (ἡ Διοικητικὴ Ἐπιτροπή) νὰ προσδιορισθῇ εἰς τὸν κύριον Ζαφείριον Ζαφειρόπουλον λόγῳ μισθοῦ μουσικοδιδασκάλου φοίνικες ἑκατὸν πεντήκοντα ἀρ. 150 κατὰ μῆνα».* Ὁ ἴδιος Ὑπουργός, κοινοποιώντας τὸν ἐπίσημο διορισμὸ στὸν Ζαφείριο (μὲ ἔγγραφό του τῆς 10ης Ἰανουαρίου 1833), τὸν καλεῖ *«νὰ ἀναλάβῃ ἀμέσως τὰ καθήκοντά του καὶ "νὰ φροντίσῃ ἐγκαίρως περὶ τῆς ἐκλογῆς τῶν μαθητῶν του, κοινοποιῶν συγχρόνως δι' ἰδιαιτέρας του προσκλήσεως τὸν καιρὸν καὶ τὸν τόπον, εἰς τὸν ὁποῖον θέλει παραδίδει τὰ μαθήματα τῆς τέχνης του"».* Τὸ Ὑπουργεῖο ἀνέμενε νὰ χρησιμεύσει *«ἡ ὅλη περὶ τὸν Ζαφειρόπουλον μουσικὴ κίνησις ὡς φυτώριον παραγωγῆς μουσικῶν»* τοῦ ἔγραφε χαρακτηριστικὰ ὁ Ὑπουργός: *«Ἡ Γραμματεία, πεπεισμένη περὶ τῆς ἱκανότητός σου, δὲν ἀμφιβάλλει, Κύριε, ὅτι θέλεις ἀναδείξῃ ἐν δέοντι μαθητὰς ἱκανοὺς νὰ διαδώσωσι καὶ εἰς ἄλλας τοῦ βασιλείου ἐπαρχίας τὴν ἀναπόφευκτον πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν εὐπρέπειαν μουσικὴν τέχνην, κατὰ τὸ παραδεδεγμένον πρὸ χρόνων εἰς τὴν ἐκκλησίαν σύστημα».* Σώζεται, τέλος, καὶ ἡ (ἀπὸ 12ης Ἰανουαρίου 1833) εὐχαριστήρια ἐπιστολὴ τοῦ Ζαφειρόπουλου, *«μὲ τὴν ὁποία ἀποδέχεται τὸν διορισμόν του καὶ βεβαιώνει γιὰ τὶς προθέσεις του νὰ ἐργασθῇ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ Ναοῦ, πρὸς διάδοση τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς. Γράφει μάλιστα ὅτι ἑτοίμαζε ἀνακοίνωση, μὲ τὴν ὁποία θὰ καλῇ τοὺς βουλομένους νὰ μάθουν μουσική, ζητεῖ δὲ χῶρο διδασκαλίας καὶ προτείνει γι' αὐτὸ "τὴν κατὰ τὸν Ἅγιον Γεώργιον οἰκίαν [...] ὡς χωρητικὴν οὖσαν καὶ διὰ τοῦτο κατάλληλος νὰ χρησιμεύσῃ καὶ ὡς τόπος τῆς τῶν μουσικῶν μαθημάτων παραδόσεως"».*

Ἀπὸ τὸ Ναύπλιο ὁ Ζαφειρόπουλος ἔφυγε τὸ 1837 [μαρτυρεῖται ὅτι *«τὸν Μάρτιον τοῦ 1837 μετέφερε καὶ τὴν πολυμελῆ οἰκογένειά του στὴν*

Ἀθήνα»[20]], ὅταν διορίσθηκε καθηγητὴς βυζαντινῆς μουσικῆς στὸ «*Σχολεῖο Ψαλτικῆς*» ποὺ συνέστησε μὲ εἰδικὸ διάταγμά του ὁ βασιλιᾶς Ὄθωνας[21]. «*Τὸν διορισμὸ τοῦ Ζαφειρόπουλου εἶχε προτείνει ἡ Ἱερὰ Σύνοδος, μὲ τὶς θερμότερες συστάσεις τόσο γι' αὐτὸν ὅσο καὶ γιὰ τὸν προτεινόμενο βοηθό του, ἱεροδιάκονο Θεόκλητο Ρεοντάκη, διότι ἐφέροντο καὶ οἱ δύο "γνωστοὶ καὶ διὰ τὸ ἐπάγγελμα τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος μουσικῆς καὶ διὰ τὴν θεοσέβειάν των, διὰ τὴν ἱκανότητά των καὶ διὰ τὴν περὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἐμπειρίαν των"*»[22]. Ἔκτοτε ἀνοίγεται ἡ περίοδος τῆς ἐν Ἀθήναις διαμονῆς καὶ δραστηριοποίησης τοῦ Ζαφειρίου (ἡ καὶ τελευταία τῆς ζωῆς του)· κατ' αὐτὴν ἀνέπτυξε πλούσια μουσικὴ δραστηριότητα [«*ἐδίδασκε στὸ Διδασκαλεῖο, στὴν Ριζάρειο, στὸ Σχολεῖο τῆς Φιλεκπαιδευτικῆς Ἑταιρείας*», ἐνῶ παράλληλα «*ἦταν δεξιὸς ψάλτης στὸν καθεδρικὸ ναὸ τῆς Ἁγίας Εἰρήνης, τῆς ὁδοῦ Αἰόλου, ὅπου συνέστησε πολυμελῆ μουσικὸ χορό*»[23]], ἀπὸ τὴν ὁποία θέλω νὰ τονίσω ἐδῶ [ὡς τρίτο σημεῖο τοῦ ἐπιχειρούμενου σχολιασμοῦ μου] μιὰ διαφαινόμενη περὶ τοὺς μαθητὲς ἔριδα.

3. Ἡ περὶ τοὺς μαθητὲς ἔριδα

Στὸ «*Σχολεῖο Ψαλτικῆς*» τοῦ Ὄθωνα ὁ Ζαφειρόπουλος διορίσθηκε «*μὲ μηνιαῖο μισθὸ 180 δραχμὲς καὶ ἀνέλαβε τὰ νέα καθήκοντά του, ἀφοῦ ἔδωσε τὴν 21η Ἰανουαρίου 1837, ἐνώπιον τοῦ Ὑπουργοῦ Παιδείας Γ. Γλαράκη, τὸν ἀκόλουθο ὅρκο:*

> *"Ὁρκίζομαι νὰ φυλάττω πίστιν εἰς τὸν Βασιλέα, ὑπακοὴν εἰς τοὺς νόμους τοῦ βασιλείου καὶ νὰ ἐκπληρῶ μὲ ζῆλον καὶ προθυμίαν ὅλα τὰ καθήκοντα τοῦ ἐπαγγέλματός μου, ἀποβλέπων μόνον εἰς τὸ κοινὸν καλόν, χωρὶς καμμίαν ἐκ πλαγίου σκέψιν. Ὁρκίζομαι δὲ ἐπιπλέον, ὅτι οὔτε εἶμαι οὔτε θέλω εἶσθαι μέλος μυστικῆς ἀγνώστου εἰς τὴν Κυβέρνησιν Ἑταιρείας"*»[24].

---

20. *Αὐτόθι*, σσ. 29-30.

21. Κάποιες πληροφορίες γιὰ τὸ συγκεκριμένο σχολεῖο ψαλτικῆς βλ. στὸ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Συμβολαί*, σσ. 383-385.

22. Βλ. ΧΩΡΑ, *ὅ.π.*, σ. 29.

23. *Αὐτόθι*, σ. 30.

24. *Αὐτόθι*, σ. 29.

Κατὰ τὴν ἐκεῖ θητεία του ἀντιμετώπισε προβλήματα ἀπὸ «*τὴν μεροληπτικὴ στάση τοῦ διευθυντοῦ τοῦ Διδασκαλείου σὲ βάρος τοῦ μαθήματος τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς*», γιὰ τὴν ὁποία καὶ «*παρηπονέθη μὲ γραπτὲς ἀναφορές του στὸν Ὑπουργὸ Παιδείας: κατὰ προτροπὴ τοῦ διευθυντοῦ οἱ σπουδαστὲς ὤφειλαν ὑποχρεωτικῶς νὰ παρακολουθοῦν τὴν Εὐρωπαϊκὴ Μουσική, ποὺ ἐδίδασκε στὸ ἴδιο Ἵδρυμα ὁ γνωστὸς μας Ἀθ. Ἀβραμιάδης, ἐνῶ ἀποθαρρύνονταν ἢ ἐμποδίζονταν στὴν παρακολούθηση τῆς Βυζαντινῆς, τὴν ὁποίαν ἔτσι προτιμοῦσαν, ὡς προαιρετικὸ μάθημα, ἐλάχιστοι μόνον σπουδαστὲς καὶ ὅσοι ἐξωσχολικοὶ εἶχαν ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ μουσική. Διερωτᾶται, λοιπόν, ὁ Ζαφειρόπουλος πῶς μὲ αὐτὲς τὶς προϋποθέσεις θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ συγκροτήση τάξη κανονικῶν σπουδαστῶν καὶ ἀκόμη πῶς θὰ κατορθώση νὰ συγκροτήση χορωδία "ὅπως ἐπὶ τούτῳ εἶχεν ἐπιφορτισθῆ ὑπὸ τοῦ βασιλέως Ὄθωνος". Αὐτὰ συνέβαιναν τὸ δεύτερον ἑξάμηνον τοῦ 1838. Τὴν λύσιν ἔδωσεν ὁ Ὑπουργὸς Παιδείας Γεώργιος Γλαράκης, ἀρχομένου τοῦ ἔτους 1839: Παρήγγειλε στὸν διευθυντὴ τοῦ Διδασκαλείου, Ἰωάννην Κοκκώνην, ὅτι "τὸ μάθημα τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς εἶναι ὑποχρεωτικὸν διὰ τοὺς ἐν τῷ Βασιλικῷ Διδασκαλείῳ ἐκπαιδευομένους καὶ προπαρασκευαζομένους νὰ γένωσι Δημοδιδάσκαλοι καὶ ὅτι ὀφείλουν τακτικῶς νὰ τὸ ἐξακολουθῶσι καὶ ὅτι εἶναι ὑποχρεωμένοι ἐν τῷ καιρῷ τῶν συνήθων ἐξετάσεων νὰ δίδωσιν ἐξετάσεις καὶ εἰς τὸ μάθημα τοῦτο"*»[25].

Αὐτὴ ἡ ἀγωνία γιὰ τὴν «ἐξασφάλιση τῶν μαθητῶν» ξεπερνάει τὴ (σαφῶς ὑπάρχουσα βέβαια) μέριμνα γιὰ ἰσόρροπη προώθηση τῶν δύο εἰδῶν τῆς μουσικῆς (εὐρωπαϊκῆς καὶ βυζαντινῆς, μιὰ ἔντονη «διαλεκτικὴ» ποὺ στὰ ἑπόμενα χρόνια θὰ ὀξυνθεῖ περαιτέρω) καὶ ἀγγίζει τὴν πραγματικότητα τοῦ (σχετιζόμενου μὲ τὴν πληθώρα τῶν μαθητῶν) βιοπορισμοῦ. Φρονῶ, ἄλλωστε, ὅτι ἀνάλογα ἦταν καὶ τὰ κίνητρα τῆς γνωστῆς διαμάχης μεταξὺ τοῦ Ζαφείριου Ζαφειρόπουλου καὶ τοῦ Γεωργίου Λεσβίου[26].

---

25. *Αὐτόθι*, σ. 30.

26. Μὲ τὸ θέμα ἀσχολοῦμαι σὲ ἄλλη μελέτη μου· μεταφέρω ἁρμοδίως ἐδῶ μιὰ σχετικὴ περικοπὴ ἀπὸ τὴν ὑπὸ τὸν τίτλο «"...κενόσπουδα συντάγματα..." Διερεύνηση τῶν αἰτίων καταδίκης τῆς ... "λεσβιακῆς δυσμουσίας"» ἀνακοίνωσή μου στὸ συνέδριο *Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων. 150 χρόνια ἀπὸ τὴν κοίμησή του (1857-2007). (Τσαριτσάνη, 21-23 Σεπτεμβρίου 2007)*: «*Καὶ σ' ἐκείνη τὴν περίπτωση* [sc. τῆς

Καὶ μιὰ ἀκροτελεύτια παρατήρηση, τὸ τέταρτο (καὶ τελευταῖο) σημεῖο τοῦ ἐδῶ ἐπιχειρούμενου σχολιασμοῦ μου:

γνωστῆς διαμάχης μεταξὺ τοῦ Ζαφείριου Ζαφειρόπουλου καὶ τοῦ Γεωργίου Λεσβίου], *οἱ ἀντεγκλήσεις ἐπικεντρώνονταν στὶς ἀπὸ τὴ διδασκαλία τῆς ψαλτικῆς ἐξασφαλιζόμενες ἀντίστοιχες προσόδους τῶν δύο μουσικοδιδασκάλων. Ζαφείριος καὶ Λέσβιος γνωρίζονταν παλαιόθεν· ἡ μουσικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ πορεία τους εἶχε ἀρκετὰ κοινὰ στοιχεῖα. Αὐτὸ ποὺ δὲν ἔχει ὡς τώρα ἐπισημανθεῖ εἶναι ὅτι ἡ δραστηριότητα ἀμφοτέρων πρέπει κάποια στιγμὴ νὰ ἔφτασε σὲ ἕνα κρίσιμο σημεῖο "ἐπικίνδυνης" ἐπικάλυψης· στὴν ἴδια περιοχὴ ποὺ δραστηριοποιήθηκε διδακτικὰ ὁ Ζαφείριος (Ἀργοσαρωνικός, Ναύπλιο, Ἀθήνα) ἐθήτευε καὶ ὁ Λέσβιος καὶ τὰ (ὁμοειδῆ) ἐπιτηδεύματά τους ἀναπόφευκτα "συγκρούστηκαν". Διαβάζοντας τὶς αἰτιάσεις τοῦ Ζαφείριου πρὸς τὸν Λέσβιο [στὸ βιβλίδιο τοῦ πρώτου· Ὁ Γ. Λέσβιος καὶ τὸ Λέσβιον αὐτοῦ σύστημα (1842)] δὲν μποροῦμε νὰ μὴ σταθοῦμε ἰδιαίτερα σ' ὅσα (ἀνήσυχος) ἐπεσήμαινε ὁ ἐν λόγῳ μουσικοδιδάσκαλος σχετικὰ μὲ τοὺς μαθητὲς τοῦ "ἀντιπάλου" του: "Ἀλλὰ τί πρῶτον καὶ τί ὕστερον νὰ ἐλεεινολογήσῃ τις ἐκ τοῦ ἐλεεινοῦ καὶ τερατώδους συστήματός του; Τὴν παχυλὴν ἀμάθειαν καὶ πλάνην τοῦ ἐφευρετοῦ, ἢ τὸν ὄγκον τῶν μεγαλορρήμοσυνῶν του; Ἐν τῇ Ἀγγελίᾳ του ὁ μουσικὸς λέγει, "χάρις εἰς πολλοὺς μαθητὰς τῆς μεθόδου μας, καὶ εἰς πολλοὺς μάλιστα πρότερον εἰς ἡμᾶς ἐναντίους κ.τ.λ." [...] Δὲν μᾶς ἀναφέρει δὲ ἕνα ἐξ αὐτῶν ὅς τις παρεδέχθη τὰς μωρολογίας τῆς ψευδομεθόδου του διὰ νὰ τὸν γνωρίσωμεν καὶ ἡμεῖς; λέγει ὅτι, "ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ ἐτελειοποιήθησαν μαθηταὶ ἀρχάριοι κ.τ.λ.". Ἀλλὰ δὲν μᾶς ὀνομάζει τινὰς κἂν τούτων, διὰ νὰ γνωρισθῇ τὸ δέντρον ἐκ τοῦ καρποῦ, ὁ ἐφευρετὴς ἐκ τῶν πραγματικῶν προόδων, καὶ ἡ τῆς νέας Γραφικῆς μουσικῆς ἐφεύρεσις ἐκ τῶν τερατωδῶν καὶ γελοίων σημείων;". Στὴν ἀντίστοιχη "ἀπάντησή" του ὁ Λέσβιος "χτυπᾶ" τὸν Ζαφείριο σ' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ "εὐαίσθητο σημεῖο": "...πολλοὺς κ. Ζαφείριε, καί τινας ἐκ τῶν μαθητῶν Σου αὐτῶν, ὡς τὸν Οἰκονόμον Κ. Θεόδωρον Σπετζιώτην [...] Λαμβάνω δὲ ὅλον τὸ θάρρος νὰ Σὲ εἰπῶ Κύριε Ζαφείριε ὅτι καὶ πολλοί, ἀπὸ τοὺς μαθητάς Σου ἐδιδάχθησαν τὴν μέθοδόν μου, οἵτινες φοβούμενοι τὴν σκληρότητα, τὰς ἐπιπλήξεις καὶ τὰ ἐμπόδιά σου ἤρχοντο κρυφίως τὴν νύκτα πολλάκις καὶ ἐδιδάσκοντο..."».*

Δυστυχῶς, δὲν γνωρίζουμε πολλὰ σχετικὰ μὲ τοὺς μαθητὲς τοῦ Ζαφειρίου Ζαφειρόπουλου· ὁ παραπάνω μνημονευθεὶς Θεόδωρος Σπετζιώτης μᾶλλον ἐπικυρώνει τὴν ἐπισημασμένη [βλ. ΧΑΛΔΑΙΑΚΗ, *Ὕδρα*, σσ. 212-213 (ὑποσημ. 45) καὶ 249· πρβλ. καὶ παραπάνω, ὑποσημ. 16] «*εὐρύτερη διδασκαλικὴ θητεία ἢ μουσικὴ δραστηριοποίησή του στὴν περιοχὴ τοῦ Ἀργοσαρωνικοῦ*», γνωστὴ ἤδη ἀπὸ δύο ἄλλους μαθητές του, τὸν Συμεὼν ἱεροδιάκονο τὸν Σπετσιώτη καὶ τὸν Ὑδραῖο Γεώργιο παπᾶ Ἰωάννου Μᾶνο [γιὰ τὸν τελευταῖο βλ. καὶ ΧΑΛΔΑΙΑΚΗ, Ἡ ψαλτικὴ παράδοση τῆς νήσου Ὕδρας, σσ. 183-187, 190]. Ὁ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Συμβολαί*, σ. 451, ὑποσημ. 1275, ἐπισημαίνει ἕνα ἀκόμη μαθητή του, τὸν Ἀδαμάντιο Ἰωαννίδη. Σημειωτέον, ἐπίσης, ὅτι καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Κωνσταντίνου Πελοποννήσιος ἀφιερώνει μουσικὸ πόνημά του [: *Ἀκολουθία νεκρώσιμος* (1853)] «*τῷ Ζ. Ζαφειροπούλῳ*» [βλ. καὶ ΧΑΤΖΗΘΕΟΔΩΡΟΥ, *Βιβλιογραφία*, σσ. 108-109, ἀριθμ. 63], γεγονὸς στὸ ὁποῖο ὑποκρύπτεται, ἐνδεχομένως, κάποια ἀνάλογη σχέση του μὲ τὸν Ζαφείριο.

4. Τὸ διφορούμενο μήνυμα συνόλης τῆς μουσικῆς δραστηριότητάς του

Εἶναι ὁπωσδήποτε ἐντυπωσιακὴ ἡ σταδιακὴ (καὶ μεθοδική) μετάλλαξη *Ζαφειρίου τοῦ Σμυρναίου*[27], ἁπλῶς στὸν *Ζαφείριο Ζαφειρόπουλο*[28], κυρίως δὲ στὸν *Ζαφείριο ἐξ Ἀθηνῶν*[29], καὶ πολὺ περισσότερο στὸν *Ζαφείριο τὸν ἐν τῇ Ἑλλάδι*[30]. Ἐννοῶ, βέβαια, ὅτι ἐρχόμενος ἀπὸ τὴν Σμύρνη στὴν Ἀθήνα ὁ Ζαφείριος φαίνεται νὰ ἀλλάζει συνειδητά, προσπαθώντας ἀπὸ καθαρὰ Ἀνατολίτης νὰ γίνει Ἕλληνας καὶ κυρίως Εὐρωπαῖος· καὶ δὲν πρόκειται μόνον γιὰ μιὰ μεταβολὴ τοῦ ὀνόματος [ἐνδεικτικὲς εἶναι ἀναγραφὲς στὰ χειρόγραφα τῆς ἐποχῆς ποὺ τὸν χαρακτηρίζουν *ἀρχιμουσικὸ τῆς Ἑλλάδος κύριο Ζαφείριο Ἀ. Ζαφειρόπουλο*[31] *ἢ διδάσκαλο τῆς ἐν τῷ βασιλικῷ Διδασκαλείῳ παραδιδομένης ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς κύριο Ζαφείριο Ζαφειρόπουλο*[32]], ἀλλὰ καὶ γιὰ μιὰ διαφοροποίηση στὶς ψαλτικὲς συνήθειες του, πρᾶγμα ποὺ ἀποτυπώνεται εὐκρινῶς στὰ μελοποιήματά του[33].

---

27. Βλ. ἐνδεικτικά: Ἰβήρων 2004, φ. 182r (αὐτόγραφη μαρτυρία). Πρ. Ἠλιοὺ 607, φφ. 182r, 184v. Πρ. Ἠλιοὺ 606, φ. 68v. Πρ. Ἠλιοὺ 599, φ. 35r. Πρ. Ἠλιοὺ 724, φ. 40r.

28. Βλ. ἐνδεικτικά: Παντελεήμονος 1021, φ. 94v. Καρακάλλου 222, φ. 75r. Πρ. Ἠλιοὺ 724, φ. 37r.

29. Βλ. ἐνδεικτικά: Κουτλουμουσίου 593, φ. 29v. Δοχειαρίου 1463, φ. 366r. Σταυρονικήτα 242, φ. 27r.

30. Βλ. ἐνδεικτικά: Διονυσίου 695, σ. 100. Διονυσίου 825 (Συλλογὴ ἐντύπων 3), σ. 174.

31. Βλ. Παντελεήμονος 1021, φ. 87r.

32. Βλ. Καρακάλλου 240, φ. 298r. Δοχειαρίου 1247, φ. 413r.

33. Γιὰ τοῦ λόγου τὸ ἀληθές, παραθέτω ἐνδεικτικὰ στὸ τέλος τοῦ παρόντος κειμένου τρία μελοποιήματα τοῦ Ζαφειρόπουλου, μέσῳ τῶν ὁποίων κατανοεῖται ἡ παραπάνω ἐπισημαινόμενη μετάλλαξή του· πρόκειται γιὰ τὸ Χερουβικὸ τῆς θείας Λειτουργίας τῶν Προηγιασμένων Τιμίων Δώρων (*Νῦν αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν*, μελοποιημένο σὲ ἦχο πλάγιο τοῦ πρώτου), ποὺ παρατίθεται πανομοιότυπα ἀπὸ τὸν κώδικα Πρ. Ἠλιοὺ 607, φφ. 182r-183r [= ΕΙΚΟΝΑ 5], γιὰ τὸ ἐπίσης μελοποιημένο σὲ ἦχο πλάγιο τοῦ πρώτου δεκαπεντασύλλαβο θεοτοκίο μάθημα (*Ὦ δέσποινα, πανύμνητε καὶ μῆτερ τοῦ ἐλέους/ ἴδε δακρύων σταλαγμὸν καὶ στεναγμοῦ καρδίας/ καὶ λύτρωσαι τοὺς δούλους σου βασάνων αἰωνίων*), ποὺ παρατίθεται πανομοιότυπα ἀπὸ τὴν ἔκδοση *Νέον ταμεῖον μουσικῆς Ἀνθολογίας* (1890), σσ. 234-245 [= ΕΙΚΟΝΑ 6] καὶ γιὰ τὸν *Παρακλητικὸν πρὸς Θεὸν ὕμνον, ψαλλόμενον εἰς ὑποδοχὴν βασιλέως καὶ εἰς βασιλικὰς ἑορτάς* (*Ὁ Θεός, τὸ κρῖμά σου τῷ βασιλεῖ δός*, μελοποιημένο σὲ ἦχο πλάγιο τοῦ τετάρτου), ποὺ παρατίθεται πανομοιότυπα ἀπὸ τὴν ἔκδοση *Μουσικὸν παράρτημα Φόρμιγγος* Α΄, σσ. 72-76 [= ΕΙΚΟΝΑ 7]. Ὅπως προκύπτει, πασιφανῶς, ἀπὸ τὴν κατάστρωση τοῦ μέλους συντριῶν τῶν μελοποι-

Αὐτὴ ἡ ἐμφανὴς ἀπέκδυση τοῦ «ἀνατολικοῦ χιτώνα» καὶ ἡ ἀντί τούτου ἔνδυση τοῦ «εὐρωπαϊκοῦ μανδύα», ὅπως ἐμφαίνεται τόσο στὸ ἐπιφανειακὸ ὀνοματολογικὸ, ὅσο καὶ στὸ οὐσιαστικότερο μελοποιητικὸ ἐπίπεδο, ἀποτελεῖ ἴσως μιὰν ἀπὸ τὶς σημαντικότερες εὐκαιρίες ποὺ παρέχει τὸ συγκεκριμένο ἱστορικὸ πρόσωπο γιὰ πολυποίκιλο σχολιασμό. Στὸ φαινομενικῶς διπρόσωπον τοῦ Ζαφειρίου ἀναδεικνύεται (πέρα ἀπὸ μιὰν προσωπικὴ τάση) ἡ προαιώνια πάλη ἀνατολῆς-δύσης, ἐπαρχιωτισμοῦ-κοσμοπολιτισμοῦ, σκοταδισμοῦ-διαφωτισμοῦ, μὲ ἄλλα λόγια συνόλη ἡ τότε διαμορφούμενη κοινωνικοπολιτικὴ κατάσταση. Οἱ περαιτέρω φιλοσοφικὲς διαστάσεις αὐτοῦ τοῦ κοινωνικοῦ καὶ μουσικοῦ δυαλισμοῦ, ποὺ ὑπὸ τὸ φῶς τῆς διαμόρφωσης τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους δημιουργεῖ προοπτικὲς εὐρύτερης ἰδεολογικῆς συζήτησης, εἶναι –πιστεύω–κατανοητές· τὸ φαινόμενο ἀξίζει πλέον νὰ μελετηθεῖ καὶ μέσῳ τῆς μαρτυρίας τῆς μουσικῆς καὶ δὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, μιᾶς μαρτυρίας ποὺ μᾶς κομίζει ἐν προκειμένῳ Ζαφείριος Ζαφειρόπουλος ὁ ποτὲ Σμυρναῖος καὶ κατόπιν Ἀθηναῖος...

ημάτων, τὸ πρῶτο εἶναι σαφῶς ἀντιπροσωπευτικὸ τῆς κωνσταντινοπολιτικῆς μουσικῆς παράδοσης, τὸ δεύτερο παραπέμπει περισσότερο στὴ σμυρναϊκὴ μουσικὴ σχολή, ἐνῶ τὸ τρίτο ἀποτελεῖ, ἀναμφίβολα, δεῖγμα τοῦ καινοφανοῦς (καὶ τότε διαμορφούμενου) ἀθηναϊκοῦ ψαλτικοῦ ὕφους.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Α΄. ΚΩΔΙΚΟΓΡΑΦΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ ΖΑΦΕΙΡΙΟΥ ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

❖ **Κώδικας Ἰβήρων 2004** (Δοξαστάριον Ἰακώβου πρωτοψάλτου, ἔτους 1815). Τὸ κωδικογραφικὸ σημείωμα στὸ φ. 182r: *Χεὶρ Ζαφειρίου Σμυρναίου ,αωιε΄ ἐν μηνὶ Ἰουλίῳ ιε΄.*

Βλ. σχετικὰ ΧΑΛΔΑΙΑΚΗ, *Ὕδρα*, σ. 212 (ὑποσημ. 45).

Β΄. ΜΕΛΟΠΟΙΗΤΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΖΑΦΕΙΡΙΟΥ ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

ΜΕΛΗ ΤΟΥ ΕΣΠΕΡΙΝΟΥ

❖ **Ἀναστασιματάριο (τμῆμα)**

Παντελεήμονος 1021 (Ἀνθολογία, 19ου αἰ.), φφ. 87r-96r [: *Αἱ καταβασίαι τοῦ αὐτοῦ ἤχου εἰς ἀργοσύντομον τρόπον, μελουργηθεῖσαι ἐπίσης παρὰ τοῦ αὐτοῦ ἀρχιμουσικοῦ τῆς Ἑλλάδος κυρίου Ζαφειρίου Ἀ. Ζαφειροπούλου· ὠδὴ α΄, ἦχος βαρὺς Ζω Νεύσει σου πρὸς γεώδει*] καὶ φ. 94v κ.ἑ. [: *Τὰ παρόντα ὡς μὴ μελοποιηθέντα παρὰ τοῦ μακαρίτου διδασκάλου, ἐμελοποιήθησαν παρ' ἐμοῦ Ζαφειρίου Ζαφειροπούλου πρὸς ἀναπλήρωσιν τοῦ ἤχου. Εἰς τὸν ὄρθρον, ἦχος βαρὺς* (Θεὸς Κύριος, Καθίσματα, Ἀναβαθμοί)]. Πρ. Ἠλιοὺ 726 (Ἀναστασιματάριο-Ἀνθολογία, ἀρχὲς 20ου αἰ.), σσ. 84-91 [: Ὁ *βαρὺς ἦχος τοῦ Ἀναστασιματαρίου* (μελοποιημένος στὴν ἐκδοχὴ τοῦ πεντάφωνου)].

❖ **Κατ' ἦχον προσόμοια**

Ἰβήρων 1056/5376 (Εἱρμολόγιον Πέτρου Πελοποννησίου-Πέτρου Βυζαντίου, ἔτους 1830, χφ. Συμεὼν ἱεροδιακόνου Σπετσιώτη), φφ. 109r-115r [: *Τῶν κατ' ἦχον προσομοίων, μελοποιηθέντων παρὰ τοῦ ἡμετέρου διδασκάλου Ζαφειρίου· ἦχος α΄ Ὦ τοῦ παραδόξου θαύματος*].

Πρβλ. ΧΑΛΔΑΙΑΚΗ, *ὅ.π.*, σ. 213 (ὑποσημ. 45).

❖ ***Μακάριος ἀνήρ· ἦχος βαρύς***

Δημοσιευμένο στό: *Νέον ταμεῖον μουσικῆς Ἀνθολογίας* (1890), σσ. 94-103 [: *Ἕτερον, παρὰ Ζ. Ἀ. Ζαφειροπούλου· ἦχος βαρὺς Μακάριος ἀνήρ*].

ΜΕΛΗ ΤΟΥ ΟΡΘΡΟΥ

❖ **Δοξολογία· ἦχος πλ. δ΄**

Διονυσίου 695 (Ἀνθολογία καὶ Δοξαστάριο ἀποστίχων, ἔτους 1834, χφ. Ἰωάσαφ Διονυσιάτου καὶ Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος), σσ. 100-103 [: *Δοξολογία κὺρ Ζαφειρίου τοῦ*

ἐν τῇ Ἑλλάδι· ἦχος πλ. δ΄ Νη (μὲ ἀσματικὸ τρισάγιο, στὶς σσ. 103-107, Γεωργίου ἱερέως: *Τὸ δὲ παρὸν ᾀσματικὸν ἐμελοποιήθη παρὰ Γεωργίου ἱερέως· ἦχος πλ. δ΄ Ἅγιος ὁ Θεός*)]. Καρακάλλου 222 (συλλογὴ παπαδικῶν μελῶν, α΄ μισὸ 19ου αἰ. [σὲ παρέμβλητο χφ. γ΄]), φφ. 75r-80v [: *Δοξολογία μελισθεῖσα παρὰ κυρίου Ζαφειρίου Χ΄΄ Ζαφειροπούλου· ἦχος πλ. δ΄ Νη* (μὲ ἀσματικὸ τρισάγιο, στὰ φφ. 80v-83r, Γρηγορίου ἱεροδιακόνου: *Μὴ ἔχοντας ᾀσματικὸν ἐμελοποιήθη τὸ παρὸν παρὰ Γρηγορίου ἱεροδιακόνου Ἅγιος ὁ Θεός*)]. Καρακάλλου 240 (Ἀνθολογία, α΄ μισὸ 19ου αἰ. [σὲ παρέμβλητο χφ. γ΄]), φφ. 298r-301v [: *Δοξολογία μελοποιηθεῖσα παρὰ τοῦ διδασκάλου τῆς ἐν τῷ βασιλικῷ Διδασκαλείῳ παραδιδομένης ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς κυρίου Ζαφειρίου Ζαφειροπούλου· ἦχος πλ. δ΄ Νη* (μὲ ἀσματικὸ τρισάγιο, στὰ φφ. 301v-303v, Γρηγορίου ἱερέως: *Τὸ παρὸν ᾀσματικὸν ἐμελοποιήθη παρὰ Γρηγορίου ἱερέως· ἦχος πλ. δ΄ Νη Ἅγιος ὁ Θεός*)]. Δοχειαρίου 1247 (Ἀνθολογία, ἔτους 1844), φφ. 413r-417r [: *Δοξολογία μελοποιηθεῖσα παρὰ τοῦ διδασκάλου τῆς ἐν τῷ βασιλί: Διδασκαλείῳ παραδιδομένης ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, κυρίου Ζαφειρίου Ζαφειροπούλου· ἦχος πλ. δ΄* (μὲ ἀσματικὸ τρισάγιο Γρηγορίου ἱερομονάχου: *Τὸ παρὸν ᾀσματικὸν ἐμελοποιήθη παρὰ Γρηγορίου ἱερο[μονάχου]· ἦχος πλ. δ΄ Ἅγιος ὁ Θεός*)].

Διονυσίου 825 (Συλλογὴ ἐντύπων 3), [μέσα 19ου αἰ., προσθῆκες Ἰωάσαφ Διονυσιάτου στὴν *Πανδέκτη* 2 (1851)], σσ. 174-185 [: *Ἑτέρα δοξολογία, κὺρ Ζαφειρίου τοῦ ἐν τῇ Ἑλλάδι· ἦχος πλ. δ΄ Νη* (μὲ δύο ἀσματικὰ τρισάγια, ἀργὸ καὶ σύντομο, Ἰωάσαφ τοῦ Διονυσιάτου)]. Διονυσίου 830 (Συλλογὴ ἐντύπων 8 [13/α]), [μέσα 19ου αἰ., προσθῆκες Ἰωάσαφ Διονυσιάτου στὴν *Πανδέκτη* 2 (1851)], φφ. 192v-197v [: *Ἑτέρα δοξολογία, Ζαφειρίου· ἦχος πλ. δ΄ Νη* (μὲ δύο ἀσματικὰ τρισάγια, ἀργὸ καὶ σύντομο, Ἰωάσαφ τοῦ Διονυσιάτου)].

Διονυσίου 723 (Ἀνθολογία, β΄ τέταρτο 19ου αἰ.), μεταξὺ φφ. 215r-284r. Παντελεήμονος 1021 (Ἀνθολογία, 19ου αἰ.), φφ. 97r-98r (ἀνωνύμως καὶ ἄνευ τοῦ ἀσματικοῦ τρισαγίου). Κουτλουμουσίου 593 [τετράδιο Χερουβικῶν-Κοινωνικῶν, τέλη 19ου αἰ., συσταχωμένο μὲ τὸ τοῦ Ἀθανασίου ἱεροδιακόνου Σαμίου *Ἐγχειρίδιον* (1882)], φφ. 29v-33v [: *Ἑτέρα παρὰ κὺρ Ζαφειρίου ἐξ Ἀθηνῶν· ἦχος πλ. δ΄*].

Προσαρμογὴ στὰ ρουμανικά: Παύλου 433 (Ἀνθολογία, ἔτους 1903, χφ. Ὀνουφρίου ἱεροδιακόνου), φφ. 302r-306r [: *Ζαφειράκη, προσαρμογὴ Νεκταρίου· ἦχος πλ. δ΄*].

ΜΕΛΗ ΤΗΣ ΘΕΙΑΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ

❖ *Ἄξιόν ἐστιν· ἦχος πλ. α΄ Πα*

Πρ. Ἠλιοὺ 724 (Ἀνθολογία, α΄ μισὸ 19ου αἰ.), φφ. 37r-38r [: *Τὸ παρὸν παρὰ Ζαφειρίου Ζαφειροπούλου· ἦχος πλ. α΄ Πα Ἄξιόν ἐστιν*]. Παντελεήμονος 1024 (Ἀνθολογία, α΄ μισὸ 19ου αἰ.), φ. Ar [: *Πεντάφωνον, τοῦ κὺρ Ζαφειρίου· ἦχος πλ. α΄ Ἄξιόν ἐστιν*]. Μαχαιρᾶς 16 (Ἀνθολογία-Στιχηράριο, ἔτους 1856, χφ. Ἰγνατίου ἱεροδιακόνου Μαχαιρᾶς), σσ. 333-334. Κουτλουμουσίου 593 [τετράδιο χερουβικῶν-κοινωνικῶν, τέλη 19ου αἰ., συσταχωμένο μὲ τὸ τοῦ Ἀθανασίου ἱεροδιακόνου Σαμίου *Ἐγχειρίδιον* (1882)], μεταξὺ φφ. 33v-37r [: *Ἄξιόν ἐστιν ἐναρμόνιον Ζαφειροπούλου*].

Βλ. καί: Ξενοφῶντος 188 (Ἀνθολογία, ἔτους 1885). Ξενοφῶντος 189 (Ἀνθολογία, ἔτους 1893, χφ. Καισαρείου Ξενοφωντινοῦ). Κουτλουμουσίου 606 (τετράδιο, τέλη 19ου αἰ.). Σίμωνος Πέτρας 21 (φυλλάδα, ἔτους 1903).

❖ *Νῦν αἱ δυνάμεις· ἦχος α΄ τετράφωνος*

Πρ. Ἡλιοὺ 607 (Ἀνθολογία, τόμος Β΄, ἔτους 1833, χφ. Γεωργίου Μάνου), φφ. 182r-183r [: *Ἕτερον, κὺρ Ζαφειρίου Σμυρναίου καὶ ἡμετέρου διδασκάλου· ἦχος α΄ Κε Νῦν αἱ δυνάμεις*] (= ἐδῶ, ΕΙΚΟΝΑ 5). Διονυσίου 657 (Ἐκλογὴ Στιχηραρίου, μέσα 19ου αἰ.), φφ. 128r-129r [: *Τὸ παρὸν ἐμελουργήθη παρὰ Ζαφειρίου τοῦ ἡμετέρου διδασκάλου· ἦχος α΄ Κε Νῦν αἱ δυνάμεις*].
Πρβλ. καὶ ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΗ, *Παραλειπόμενα περὶ τοῦ Χερουβικοῦ Ὕμνου*, σ. 128.

❖ *Γεύσασθε καὶ ἴδετε· ἦχος πλ. β΄ Πα*

Πρ. Ἡλιοὺ 607 (Ἀνθολογία, τόμος Β΄, ἔτους 1833, χφ. Γεωργίου Μάνου), φφ. 184v-185v [: *Ἕτερον, κὺρ Ζαφειρίου Σμυρναίου καὶ ἡμετέρου διδασκάλου· ἦχος πλ. β΄ Πα Γεύσασθε καὶ ἴδετε*]. Διονυσίου 657 (Ἐκλογὴ Στιχηραρίου, μέσα 19ου αἰ.), φφ. 128r-129r.

❖ Πολυχρονισμός

Βλ. Παντελεήμονος 1230 (τετράδιο, ἔτους 1900-1901, χφ. Γεωργίου Ζήκου).

ΜΕΛΗ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΑΡΙΟΥ

❖ Μάθημα θεοτοκίον · ἦχος πλ. α΄ Πα Ὦ δέσποινα, πανύμνητε

Πρ. Ἡλιοὺ 606 (Ἀνθολογία, τόμος Β΄, ἔτους 1823, χφ. Γεωργίου Μάνου), φφ. 68v-73v [: *Μάθημα θεοτοκίον, μελοποιηθὲν παρὰ Ζαφειρίου Σμυρναίου καὶ ἡμετέρου διδασκάλου· ἦχος πλ. α΄ Πα Ὦ δέσποινα, πανύμνητε*]. Πρ. Ἡλιοὺ 599 (Ἀνθολογία, α΄ μισὸ 19ου αἰ.), φφ. 35r-40r [: *Μάθημα θεοτοκίον, μελοποιηθὲν παρὰ Ζαφειρίου Σμυρναίου· ἦχος πλ. α΄ Πα Ὦ δέσποινα, πανύμνητε*]. Πρ. Ἡλιοὺ 724 (Ἀνθολογία, α΄ μισὸ 19ου αἰ.), φφ. 40r-44r [: *Μάθημα θεοτοκίον, μελοποιηθὲν παρὰ Ζαφειρίου Σμυρναίου· ἦχος πλ. α΄ Πα Ὦ δέσποινα, πανύμνητε*].
Πλήρης δημοσίευση στό: *Νέον ταμεῖον μουσικῆς Ἀνθολογίας* (1890), σσ. 234-245 [: *Μάθημα θεοτοκίον, μελοποιηθὲν παρὰ Ζ. Ζαφειροπούλου, διὰ τὰς ἀγρυπνίας· ἦχος πλ. α΄ Πα Ὦ δέσποινα, πανύμνητε*] (= ἐδῶ, ΕΙΚΟΝΑ 6).

ΑΛΛΕΣ ΜΕΛΟΠΟΙΗΣΕΙΣ

❖ Παρακλητικὸς ὕμνος, ψαλλόμενος εἰς ὑποδοχὴν βασιλέως καὶ εἰς βασιλικὰς ἑορτάς· ἦχος πλ. δ΄ Ὁ Θεός, τὸ κρῖμά σου τῷ βασιλεῖ δός

Δοχειαρίου 1463 (Ἀνθολογία, γύρω στὸ 1840), φφ. 366ʳ-368ʳ [: *Παρακλητικὸς πρὸς Θεὸν ὕμνος, ψαλλόμενος εἰς ὑποδοχὴν βασιλέως καὶ εἰς βασιλ[ικὰς] ἑορτάς, παρὰ κὺρ Ζαφ[ειρίου] ἐξ Ἀθηνῶν· ἦχος πλ. δ΄ Ὁ Θεός, τὸ κρῖμά σου τῷ βασιλεῖ δός*]. Σταυρονικήτα 242 (Ἀνθολογία, μέσα 19ου αἰ., χφ. Νεκταρίου μοναχοῦ ἐκ τοῦ ρωσικοῦ), φ. 27ʳ κ.ἑ. [: *Παρακλητικὸς πρὸς Θεὸν ὕμνος ... Ζαφειρίου ἐξ Ἀθηνῶν...*].
Βλ. καί: Σταυρονικήτα 248 (Ἀνθολογία, ἔτους 1867).
Πλήρης δημοσίευση στό: *Μουσικὸν παράρτημα Φόρμιγγος* Α΄, σσ. 72-76 [: *Ὠδὴ ἑτέρα δίχορος, ὑπὸ † Ζαφειρίου Ζαφειροπούλου, πρωτοψάλτου Μητροπόλεως Ἀθηνῶν· ἦχος πλ. δ΄ Νη Ὁ Θεός, τὸ κρῖμά σου τῷ βασιλεῖ δός*] (= ἐδῶ, ΕΙΚΟΝΑ 7).

❖ **Ὠδὴ ψαλλομένη εἰς βασιλικὰς ἑορτάς· ἦχος πλ. δ΄ Νη *Κύριε, ἐν τῇ δυνάμει σου εὐφρανθήσεται ὁ βασιλεύς***

Δημοσιευμένο στό: *Μουσικὸν παράρτημα Φόρμιγγος* Β΄, σσ. 56-60 [: *Ζαφειρίου Ζαφειροπούλου, χρηματίσαντός ποτε πρωτοψάλτου Ἀθηνῶν, ᾠδὴ ψαλλομένη εἰς βασιλικὰς ἑορτάς· ἦχος πλ. δ΄ Νη Κύριε, ἐν τῇ δυνάμει σου εὐφρανθήσεται ὁ βασιλεύς*].
Πρβλ. καὶ ΧΑΛΔΑΙΑΚΗ, *Ὁ πολυέλεος*, σσ. 488-489.

Γ΄. ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΖΑΦΕΙΡΙΟΥ ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

❖ *Ὁ Γ. Λέσβιος καὶ τὸ Λέσβιον αὐτοῦ σύστημα, ὑπὸ Ζ. Ἀ. Ζαφειροπούλου, διδασκάλου τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς*, ἐν Ἀθήναις, ἐκ τῆς τυπογραφίας Χρήστου Ἀναστασίου, 1842 [ἐν Ἀθήναις τὴν α΄ Ἀπριλίου 1842].

Φωτοτυπικὴ ἀνατύπωση στό: ΜΠΟΥΓΑΤΣΟΥ, *Ἀπόψεις*, σσ. 145-158.

❖ *Ἀναστασιματάριον νέον, τονισθὲν τὸ πρῶτον ὑπὸ Πέτρου λαμπαδαρίου τοῦ Πελοποννησίου, περιέχον τὰ κεκραγάρια, τὰ ἀναστάσιμα, τοῦ ἑσπερινοῦ, ὄρθρου καὶ λειτουργίας, μετὰ τῶν ἀναστασίμων εὐλογηταρίων τε καὶ ἀναβαθμῶν καὶ κανόνων, ἀργοσυντόμων καταβασιῶν, τιμιωτέρων, κατανυκτικῶν, μαρτυρικῶν τε καὶ νεκρωσίμων, τῶν ἀναστασίμων ἐξαποστειλαρίων, τῶν ἕνδεκα ἑωθινῶν, τῶν εἱρμολογικῶν δοξολογιῶν Μανουὴλ πρωτοψάλτου καὶ τὸν πεντάφωνον βαρὺν ἦχον Γεωργίου τοῦ Κρητός, ἐπεξεργασθὲν δὲ ἤδη καὶ ἐπιδιορθωθὲν κατ' ἀναλυτικώτερον, ἐμμελέστερον καὶ κανονικώτερον τρόπον κατά τε τὴν γραφὴν καὶ τὸ μέλος ὑπὸ Ζ. Ἀ. Ζαφειροπούλου, καθηγητοῦ τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς καὶ πρωτοψάλτου τῆς καθεδρικῆς ἐκκλησίας, τύποις ἐκδίδεται συνδρομῇ τῆς βασιλικῆς κυβερνήσεως καὶ τῶν φιλομούσων ὁμογενῶν,*

Ἀθήνῃσιν, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Χ. Ν. Φιλαδελφέως (παρὰ τῇ πύλῃ τῆς ἀγορᾶς, ἀριθ. 420), 1853.

Πρβλ. καὶ ΧΑΤΖΗΘΕΟΔΩΡΟΥ, *Βιβλιογραφία*, σσ. 109-110, ἀριθμ. 64.

❖ *Ἀναστασιματάριον σύντομον εἱρμολογικόν, μελοποιηθὲν ὑπὸ Πέτρου λαμπαδαρίου τοῦ Πελοποννησίου, ἐξηγηθὲν δὲ ὑπὸ Γρηγορίου πρωτοψάλτου, ἐκδίδοται ἤδη ἐπεξεργασίᾳ καὶ ἐπιδιορθώσει κατ' ἀναλυτικώτερον, ἐμμελέστερον καὶ κανονικώτερον τρόπον κατά τε τὴν γραφὴν καὶ τὸ μέλος ὑπὸ Ζ. Ἀ. Ζαφειροπούλου, καθηγητοῦ τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς καὶ πρωτοψάλτου τῆς καθεδρικῆς ἐκκλησίας*, Ἀθήνῃσιν, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Χ. Ν. Φιλαδελφέως (παρὰ τῇ πύλῃ τῆς ἀγορᾶς, ἀριθ. 420) 1853.

Πρβλ. καὶ ΧΑΤΖΗΘΕΟΔΩΡΟΥ, *ὅ.π.*, σ. 111, ἀριθμ. 65.

Πρβλ. καὶ τὶς δύο ἀκόλουθες μουσικὲς ἐκδόσεις:

❖ *Νέον ταμεῖον μουσικῆς Ἀνθολογίας, περιέχον Ἀναστασιματάριον ὅλου τοῦ ἐνιαυτοῦ, τὰ δοξαστικὰ τῶν αἴνων καὶ μέρος ἑσπερινοῦ, ἀργοσυντόμους καταβασίας τοῦ ἐνιαυτοῦ, ἅπασαν τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐνιαύσιον ἀκολουθίαν ἑσπερινοῦ, ὄρθρου, λειτουργίας, Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς, Προηγιασμένων, Ἐγκωμίων Ἐπιταφίου, τῆς λαμπροφόρου Ἀναστάσεως, καλοφωνικῶν εἱρμῶν, μέρος θεωρητικοῦ καί τινων ἀρίστων ἀνεκδότων εἰσέτι μαθημάτων τῶν ἀειμνήστων διδασκάλων Ζαφειρίου καὶ Ταπεινοῦ, ἐπεξεργασθὲν ἤδη καὶ ἐπιδιορθωθὲν κατ' ἀναλυτικώτερον, ἐμμελέστερον καὶ κανονικώτερον τρόπον ὑπὸ Γεωργίου Μ. Χαλιορῆ, μουσικοδιδασκάλου ἐξ Ὕδρας, συνδρομῇ φιλοτίμῳ τῶν ἐξ Ὕδρας φιλομούσων Μιχαὴλ Σακελλαρίου προσκυνητοῦ καὶ Γεωρ. Βλαστοῦ, νῦν τὸ πρῶτον ἐκδίδοται εἰς τόμους τρεῖς, μετὰ πολλῶν νεωστὶ μελοποιηθέντων μαθημάτων παρὰ τοῦ ἰδίου ἐκδότου, ἐγκρίσει καὶ ἀδείᾳ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος*, τόμος πρῶτος, ἐν Ἀθήναις, τυπογραφεῖον καὶ βιβλιοπωλεῖον Κουσουλίνου καὶ Ἀθανασιάδου, παρὰ τῷ ναῷ τῶν ἁγίων Θεοδώρων, 1890.

Πρβλ. καὶ ΧΑΤΖΗΘΕΟΔΩΡΟΥ, *ὅ.π.*, σσ. 185-186, ἀριθμ. 178

❖ *Μουσικὴ Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς Σχολῆς Α.Β.Τ. Βιβλίον Δ΄. Νεώτατον Ἀναστασιματάριον, τονισθὲν τὸ πρῶτον ὑπὸ Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου, ἐπεξεργασθὲν καὶ ἀναλυθὲν ὑπὸ Ζ. Ζαφειροπούλου, περιέχον τὰ κεκραγάρια, τὰ ἀναστάσιμα τοῦ ἑσπερινοῦ, ὄρθρου καὶ Λειτουργίας κατ' ἦχον, μετὰ τῶν ἀναστασίμων εὐλογηταρίων ἀνασ. ἐξαποστειλαρίων, ἑωθινῶν, εἱρμολογικῶν Δοξολογιῶν Μανουὴλ πρωτοψάλτου καὶ τὸν πεντάφωνον βαρὺν ἦχον Γεωργίου τοῦ Κρητός, ἐπεξεργασθὲν δὲ ἤδη, πλουτισθὲν καὶ ἐπιδιορθωθὲν κατ' ἁπλούστερον, ἐμμελέστερον καὶ κανονικώτερον τρόπον, κατά τε τὴν γραφὴν καὶ τὸ μέλος, ὑπὸ Ἀνδρέου Β. Τσικνοπούλου, μουσικοδιδασκάλου, ἐκδίδοται δαπάνῃ Ν. Μιχαλοπούλου,* ἐν Ἀθήναις, παρὰ τῷ ἐκδότῃ Ν. Μιχαλοπούλῳ, ὁδὸς Αἰόλου-Μεγάλη οἰκία Μελᾶ ἀριθ. 5, 1895.

Πρβλ. καὶ ΧΑΤΖΗΘΕΟΔΩΡΟΥ, *ὅ.π.*, σσ. 199-200, ἀριθμ. 203.